

OBNOVA A PRÍSTAVBA HISTORICKEJ BUDOVY SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO DIVADLA V BRATISLAVE (1969–1972) Kontext, hodnoty, perspektívy

KATARÍNA HABERLANDOVÁ

Renovation and Expansion of the Historic
Building of the Slovak National Theatre in
Bratislava (1969–1972): Context, Values,
and Perspectives

Abstrakt

Divadlá navrhnuté ateliérom architektov Ferdinanda Fellnera a Hermanna Helmera sú súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva. Jedno z nich sa nachádza v Bratislave, kde historickú budovu z 19. storočia obnovili a rozšírili v 20. storočí prístavbou. Niekdajšie mestské divadlo plánuje štát opäť renovovať pod záštitou Ministerstva kultúry SR. Metódy obnovy sa budú odvíjať od pamiatkových hodnôt architektúry divadla, prioritne jeho časti z 19. storočia. Text sa však venuje predovšetkým prístavbe, pri ktorej je možné predpokladať výraznú premenu. Renovácia prístavby divadla nie je prvým prípadom revitalizácie mladšej časti pamiatkovo chráneného objektu v Bratislave. Pred niekoľkými rokmi dokončili obnovu Slovenskej národnej galérie (SNG), kde bola rekonštrukcia prístavby (tzv. premostenia) témou odbornej diskusie. Hoci prístavba divadla nie je považovaná za ikonické dielo architektúry ako premostenie galérie, zámerom príspevku je poukázať na to, že aj doteraz prehliadané stavby tohto typu sú legitímnou historickou vrstvou pamiatok hodnou diskusie. Pre širší kontext v štúdiu reflektujeme aj ďalší prípad divadla od Fellnera a Helmera s prístavbou prechádzajúceho rekonštrukciou – Komische Oper v Berlíne.

Kľúčové slová

divadlá 19. storočia, F. Fellner a H. Helmer, modernistické prístavby, pamiatková obnova divadelných budov

Abstract

The theatres designed by architect studio Ferdinand Fellner and Hermann Helmer are part of the European cultural heritage. One of them is in Bratislava, where a 19th century historic building was renovated and expanded in the 20th century with an extension. The government plans to renovate the former municipal theatre again under the auspices of the Ministry of Culture of the SR. The restoration methods will be based on the historic values of the theatre, primarily its 19th century parts. However, the text focuses primarily on the extension, which is likely to undergo a significant transformation. The renovation of the theatre extension is not the first case of revitalisation of the younger part of a cultural monument in Bratislava. A few years ago, the renovation of the Slovak National Gallery (SNG) was completed, where the reconstruction of the extension (so-called "bridging") was the subject of a professional debate. Although the theatre annex is not considered an iconic work like the gallery "bridging", our intention is to point out that even previously overlooked buildings of this type are now a legitimate historical layer of monuments worthy of discussion. For a broader context, the study also reflects on another case of a theatre by Fellner and Helmer with a post-war extension, currently undergoing reconstruction – the Komische Oper in Berlin.

Keywords

19th century theatres, F. Fellner and H. Helmer, modernist extensions, renovation of theatre buildings

Štúdia poukazuje na architektonické a umelecko-historické hodnoty historickej budovy Slovenského národného divadla v Bratislave. Zameriava sa pritom na prvky interiéru divadla a prístavbu, ktoré vznikli počas obnovy na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia. Cieľom štúdie však nie je predstaviť inventarizáciu prvkov, materiálov a konštrukcií, či navrhnúť konkrétne opatrenia alebo metódy pred ďalšou plánovanou obnovou divadla. To je úlohou pamiatkarov, ktorí určia rozsah a spôsob zachovania doterajšej podoby divadla do budúcnosti. Hoci projekt obnovy nie je zatiaľ verejne známy a preto nie je možné ho komentovať, je dôležité v tejto prípravnej fáze apelovať na rovnocenné posudzovanie všetkých stavebno-historických vrstiev divadla, vrátane tej, ktorá bola realizovaná v 20. storočí. Naratív o menejcennosti moderných adícií historickej architektúry sa síce pomaly prehodnocuje, stále sú však práve mladšie vrstvy pamiatok ohrozené výraznou prestavbou, alebo aj búraním bez dostatočnej analýzy pamiatkových hodnôt.

Text nadväzuje na doterajšie poznatky o budove divadla v Bratislave ako o pamiatke architektúry patriacej do okruhu divadiel dvojice viedenských architektov Fellner – Helmer po celej Európe. Odborná literatúra doteraz analyzovala predovšetkým architektúru historickej časti divadla, jej slohovú, dispozičnú a umelecko-historickú stránku, urbanistickú situáciu, prípadne kultúrno-spoločenské súvislosti jej plánovania, realizácie a činnosti (Moravčíková – Dlháňová 2011; Laslavíková 2020; Haberlandová – Krišteková 2021). Doposiaľ však chýba text o najrozsiahlejšej obnove divadla z druhej polovice minulého storočia vo vzťahu k prístavbe.

Téma záchranu a obnovy moderných vstupov do historických objektov je súčasťou aktuálnej debaty o hodnotách a pamiatkovej ochrane povojnovej architektúry kultúrnych a spoločenských stavieb. Na Slovensku túto diskusiu rozvíja v akademickom prostredí predovšetkým kolektív oddelenia architektúry Historického ústavu SAV v Bratislave v rámci projektov APVV-23-0101 Slovenský variant moderny? Architektúra 2. polovice 20. storočia ako prejav kultúrno-spoločenskej identity Slovenska a VEGA1/0063/24 Pamiatkové hodnoty architektúry 2. polovice 20. storočia: identifikácia a metódy ochrany. Nedávnym príspevkom, na ktorý čiastočne reaguje aj tento text, je publikácia československého kolektívu autorov o kultúrnych domoch v Československu (Janečková – Lehkoživová 2023).

Predkladaná štúdia nie je kritickým textom, ktorý by hodnotil ukončenú obnovu pamiatky – divadla. Naopak, ešte pred pamiatkovou obnovou apeluje na to, aby sa k divadlu pristupovalo ako k pamiatkovo hodnotnému celku zloženému z historickej budovy, interiérových súčastí z 20. storočia a modernej prístavby. Napriek tomu je však takáto kombinácia architektonicko-historického a „angažovaného“ textu cenná. Tento prístup vyplýva aj z môjho pôsobenia v medzinárodnej organizácii DOCOMOMO, kde sa postupne učíme predchádzať situáciám, ako bolo zbúranie (ďalej v texte spomenutého) Istropolisu, alebo aj ďalšie prípady likvidácie architektúry 20. storočia. Keď je vydané búracie povolenie a my zareagujeme dostatočne hlasno až v tejto fáze, spoločnosť a aj kolegovia – odborníci, sa na nás obracajú s otázkami, prečo sa ozývame tak neskoro. Možno budeme o niekoľko rokov písať pozitívnu reakciu na obnovu divadla a jeho prístavbu adaptujú citlivo. Dnes je však v hre viacero možností a včasná pripomienka, že tu nie je len historická časť budovy, ale aj prístavba, pri ktorej je potrebné rovnocenne špecifikovať hodnoty a ochranu, je dôležitá, najmä ak je podložená aj teoretickými prácami i legitímnymi príkladmi obnovy podobných prístavieb.

K stavebno-historickému vývoju divadla

Mestské divadlo (v súčasnosti historická budova Slovenského národného divadla – SND) postavené podľa projektov Ferdinanda Fellnera¹ a Hermanna Helmera v roku 1886 situovali do priestoru niekdajšej mestskej promenády (dnes Hviezdoslavovo námestie).² Predtým tu stálo staršie divadlo realizované podľa návrhov staviteľa Matthäusa Walcha z roku 1776, ktoré bolo zbúrané. Nutnosť zbúrania starého a výstavby nového divadla determinovali predovšetkým bezpečnostné predpisy zavedené po tragickom požiari vo viedenskom Ringtheatri v roku 1881 (Laslavíková 2020: 32).

Architekti navrhli mestské divadlo v Bratislave ako veľkolepú reprezentačnú budovu, eklekticky spájajúcu renesančné a barokové formy. Pozdĺžny pôdorys divadla s podkovovito formovaným hladiskom korešpondoval s priestorovým konceptom ďalších divadiel z dielne známeho viedenského ateliéru. Najčastejšie sa dáva bratislavské divadlo do súvislosti s divadlom v Brne dokončeným v roku 1882 a s Novým nemeckým divadlom v Prahe z roku 1888 (Moravčíková – Dlháňová 2011: 77; obr. 1).

Dva roky po založení Československej republiky sa stalo Mestské divadlo sídlom novo vzniknutého SND. Hoci bolo toto riešenie chápané ako dočasné, historické okolnosti nasledujúcich dvoch dekád priniesli politické a hospodárske zmeny, ktoré plány výstavby ďalšej divadelnej budovy predlžovali.³

Otázka výstavby novej modernej budovy divadla, ktorá by slúžila výlučne súboru SND a reprezentovala ho aj svojou architektúrou, sa riešila prakticky od jeho vzniku. V roku 1928 nasledovala súťaž na jej podobu v mestskej časti Blumental, napokon sa však v roku 1934 investovalo do inovácie divadelnej technológie v existujúcej budove. Ďalšia rekonštrukcia prebehla v roku 1949 a spočívala v oprave základov poškodených bombardovaním na konci druhej svetovej vojny, ako aj v obnove hľadiska, foyer a salónu na prvom poschodí. Nedostatok priestorov pre všetky súbory SND zmiernilo otvorenie Divadla P. O. Hviezdoslava (DPOH) na Laurinskej ulici v roku 1955 postaveného podľa návrhu Eugena Kramára a Štefana Lukačoviča. Sem bola presunutá činohra.

V roku 1961 bola vypísaná vyhľadávacia súťaž na umiestnenie nového divadla. Výsledkom je nová budova divadla v Bratislave v správe SND, ktorá sa nachádza na Pribinovej ulici. Stavbu navrhli architekti Peter Bauer, Martin Kusý a Pavol Paňák v roku 1980. Realizácia takto komplexnej budovy však bola mimoriadne náročná a tak bola otvorená až v roku 2007.

Paralelne prebiehali úvahy o obnove historickej budovy a jej prípadnom rozšírení o modernú prístavbu na jej západnej strane. Práve tu plánovali architekti Fellner a Helmer vytvoriť priestor reduty, čím by nadviazali na dispozičný koncept staršieho Walchovho divadla s divadelnou aj redutnou sálou. Tento zámer sa neuskutočnil a mesto pre redutu hľadalo iné miesto. Napokon bola neskôr vybudovaná na Mostovej ulici. Redutu postavili v rokoch 1912–1919 podľa návrhov Marcela Jakaba a Desző Komora (Haberlandová – Krišteková 2023b: 166).

- 1 Ferdinand Fellner mladší (1847–1916), spoluautor mestského divadla v Bratislave, bol synom viedenského architekta Ferdinanda Fellnera staršieho (1815–1871), ktorý sa takisto zaoberal projektovaním divadiel.
- 2 Urbanistickou situáciou divadelných budov v priebehu 18. až 20. storočia v Bratislave sa zaoberá štúdia Haberlandová – Krišteková 2021.
- 3 Bližšie o procese hľadania podoby novej budovy SND v Bratislave pojednáva publikácia Haberlandová – Krišteková 2023a.

Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa objavili aj názory, že historickú budovu divadla treba zbúrať a postaviť na rovnakom mieste novú, obdobne ako tomu bolo v 19. storočí. M. Maxa⁴ komentoval v časopise *Projekt* tento názor ako „krajne nedomyslený, pretože na to isté miesto by sa avantgardne poňatá koncepcia modernej budovy opery zaiste nevošla. Bolo by to neúnosné i ekonomicky“ (Maxa 1972: 44). Z priestorových a finančných dôvodov sa teda zbúranie historickej budovy ukazovalo ako nereálne. Divadlo navyše vyhlásili v roku 1963 za pamiatku, búranie už teda neprípádalo do úvahy.⁵ Vyhlásenie za pamiatku však nevyklúčovalo úvahy o radikálnejšej premene historických interiérov divadla v duchu dobového dizajnu a rozšírenia prístavbou orientovanou do Komenského námestia v zmysle dobového trendu uplatnenia kontrastnej architektúry v Československu, o ktorom bližšie píšeme v podkapitole „Hodnota kontrastu a prípad premostenia Slovenskej národnej galérie“.

Obr. 1. Historická budova SND, 2002, foto A. Klenková. Archív SND.

- 4 Autor článku uvedený ako M. Maxa bol pravdepodobne architekt Miloslav Maxa narodený v roku 1929, absolvent Fakulty architektúry VŠT v Brne. V rokoch 1955–1965 pracoval v Stavoprojekte v Karlových Varoch, neskôr v Scénografickom ústave v Prahe. Projektovateľ najmä kultúrne domy a divadlá. Nevieme, či sa aj nejakým spôsobom podieľal na obnove SND v Bratislave, alebo iba dostal za úlohu zhodnotiť jej priebeh v časopise *Projekt*.
- 5 V rozhodovaní či zbúrať alebo zachovať divadlo ako aj pri jeho vyhlásení za pamiatku v roku 1963 mohla závažiť aj skutočnosť, že divadlo od Fellnera a Helmera v Brne (dnes Mahenovo divadlo), bolo za pamiatku vyhlásené v roku 1958 a adaptovalo sa pre podmienky súboru činohry Národného divadla Brno ako funkčný priestor, pokiaľ čakali na novostavbu.

Výzvy pamiatkovej ochrany povojnových kultúrnych stavieb

Problematika obnovy a adaptácie stavieb pre kultúru nie je síce nová, no v ostatných rokoch naberá v architektonickom a pamiatkarskom diskurze na aktuálnosti. Deje sa tak najmä v spojení s plánovanou alebo už realizovanou modernizáciou divadiel a kultúrnych domov postavených po roku 1945. Kultúrne stavby druhej polovice 20. storočia sú zastúpené v pamiatkovom fonde na Slovensku zatiaľ iba výnimočne. Divadelná budova postavená v danom období sa medzi pamiatkami nenachádza žiadna. Aj keď sa zvykne argumentovať situovaním kultúrnych domov a divadiel v pamiatkovo chránených územiach, ukazuje sa, že táto úroveň ochrany nie je dostatočná. Situácii nepomáha ani pretrvávajúca ostrakizácia architektúry 20. storočia ako rušivého elementu v historických štruktúrach miest (pozri Moravčíková et al. 2023: 81).

Jedným z posledných príkladov nepochopenia hodnôt architektúry druhej polovice 20. storočia a možností jej revitalizácie bola kauza Domu odborov, techniky a kultúry (Istropolis) v Bratislave. Dom odborov je dielom architektov Ferdinanda Končeka, Ilju Skočeka a Lubomíra Titla dokončeným v roku 1981, ktorého prvé návrhy začali vznikať v súťaži v roku 1956. Napriek úsiliu organizácie DOCOMOMO (Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement) sa toto významné dielo, zaradené aj do Registra modernej architektúry, nestalo pamiatkou (Dom odborov, techniky a kultúry). V roku 2022 bolo navyše zbúrané súkromným vlastníkom, ktorý ho kúpil od odborovej organizácie po tom, ako sa ho neúspešne pokúsilo získať mesto. O histórii Istropolisu, jeho hodnotách a procese záchrany napísali publikáciu historici architektúry Henrieta Moravčíková a Peter Szalay (Moravčíková – Szalay 2022). Naopak dobrým príbehom je vyhlásenie Domu umenia v Piešťanoch za pamiatku – zhodou okolností v tom istom roku, keď zbúrali Istropolis. Dom umenia v Piešťanoch postavili v rokoch 1974–1979 podľa projektov architekta Ferdinanda Milučkého.

Na príkladoch Istropolisu v Bratislave a Domu umenia v Piešťanoch sa okrem iného ukázalo, že pre záchranu týchto dvoch stavieb bolo rozhodujúcim momentom vlastníctvo. Zatiaľ čo Dom odborov sa dostal do rúk súkromného vlastníka, ktorý postupne dosiahol zbúranie, aby mohol následne začať s výstavbou s prevažujúcou obytnou a komerčnou funkciou, piešťanský Dom umenia ostal vo vlastníctve mesta, ktoré si bolo vedomé jeho hodnôt a preto ho priebežne udržiavalo v dobrom stave. Uvítalo aj podnet združenia Čierne diery na vyhlásenie za pamiatku (Skrýty poklad v Piešťanoch ocenia).

V roku 2023 vydal Pamiatkový úrad SR *Metodický podklad pre rozhodovanie úradu vo veciach stavebnotechnického alebo reštaurátorského zásahu v oblasti architektúry 20. storočia* (Ščepánová 2023). Okrem iného sa v ňom opiera o vyhlásenie organizácie ICOMOS z roku 2017, ktoré potvrdzuje, že dedičstvo moderného hnutia a povojnovej moderny je ohrozené nepochopením a z toho vyplývajúcim neodborným narábaním v medzinárodnom meradle. Tento odkaz je možné dať do súvislosti s Istropolisom, ktorý je už nenávratne preč, ale zároveň je dôležitý aj pre uvažovanie o budúcnosti prístavby SND, ktorá sa len ide obnovovať. Uvádza sa tu: „Kultúrne dedičstvo 20. storočia je ohrozené nedostatkom ocenenia a starostlivosti. Množstvo jeho súčastí už zaniklo a ďalším zánik hrozí. Ide o živé, stále sa vyvíjajúce dedičstvo a je nevyhnutné, aby sme ho pochopili, zachovali, interpretovali a spravovali ho pre budúce generácie“ (Approaches to the Conservation, 2017).

Spomínaný metodický podklad je prakticky prvým uceleným pojednaním pamiatkarov o hodnotách architektúry 20. storočia, ktorý obsahuje aj rámcovú predstavu

o narábaní s dobovými prvkami či materiálmi. Definuje takisto špecifiká modernej architektúry, ku ktorým „patrí absencia historického architektonicko-výtvarného tvaroslovía a redukcia ozdobnosti, resp. nedekoratívnosť fasád v tradičnom ponímaní“. Ďalej uvádza, že „hodnoty architektonických prvkov, použitých materiálov, ich farby a štruktúry tvoria ekvivalent k sochárskej a maliarskej výzdobe“ (Ščepánová 2023: 15).

Práve pri historických budovách s modernistickými prístavbami dochádza k bezprostrednému dotyku historického tvaroslovía založeného na dekore s bezozdobnými fasádami mladších adícií. Táto konfrontácia pri obnovách zväčša vedie k nerovnému prístupu k jednotlivým stavebným etapám pamiatky a marginalizovaniu hodnôt mladšej prístavby. Jedným z takýchto príkladov je aj prístavba prevádzkového objektu na Trenčianskom hrade z roku 1966, dielo architektky Evy Vrtílkovej-Spurnej a architekta Karola Chudomelku, zbúraná v roku 2020 (Jelínková 2024: 183). Preto sa pýtame, či môže byť týmto spôsobom ohrozená aj prístavba divadla, dokončená spolu s jeho celkovou obnovou v roku 1972, ktorá je analógiou k prístavbe trenčianskeho hradu nielen obdobím vzniku a čiastočne i formou, ale aj tým, že je vo verejnom vlastníctve. Je teda zrejmé, že ani verejné vlastníctvo nemusí byť zárukou rešpektu voči novším vrstvám pamiatok.

Okrem zbúrania prevádzkovej budovy na Trenčianskom hrade je tu aj príklad ostatnej obnovy Bratislavského hradu, počas ktorej boli odstránené modernistické vrstvy architektúry a interiéry zo šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia (Gregorová: 2015). Zásahy realizované počas obnovy (hlavná etapa prebehla v rokoch 2008–2011) sa dotkli predovšetkým fasády nádvoría a interiéru Rytierskej sály, ale aj expozícií, ktoré sú dielami architektov Dušana Martinčeka (60. roky) a Ferdinanda Milučkého (80. roky). Tento počín ostal bez kritického zhodnotenia, zatiaľ čo výstavba garáží v hradnom areáli ohrozujúca nájdené keltské pamiatky vzbudila – nesporne oprávnenú – pozornosť a silný odpor odbornej i laickej verejnosti.

K starému nové: obnova a prístavba historickej budovy SND v rokoch 1969–1972

Časopis *Projekt* v roku 1972 spomína úradnú správu z roku 1961, kde sa uvádzalo, že v Slovenskom národnom divadle je najviac úrazov spomedzi všetkých divadiel v Československu. Urýchlilo to rozhodnutie Povereníctva Slovenskej národnej rady (SNR) pre školstvo a kultúru o rekonštrukcii SND, ktoré napokon padlo v roku 1963 (Rok 1972: Po trojročnej rekonštrukcii).

Generálnym projektantom rekonštrukcie sa stal Stavoprojekt, ateliér pre projektovanie rekonštrukcií a pamiatok, Bratislava – Hrad. Jeho hlavným architektom bol Dušan Martinček. Úlohy hlavného projektanta sa chopil architekt Rajmund Hirth v spolupráci s Vladimírom Hazuchom.⁶ Na projektovej dokumentácii sa pracovalo v rokoch 1965–1967. Generálnym dodávateľom bol Bratislavský stavebný podnik za účasti 160 dodávateľov a subdodávateľov z Československa i zahraničia. Scénickú technológiu dodal podnik Banské projekty Bratislava a Divadelná služba z Újezdu pri Brne. Kapacita hľadiska divadla bola počas obnovy zredukovaná kvôli bezpečnosti a komfortu návštevníkov z približne 900 na 623 miest.

Po technickej stránke sa pozornosť pri obnove venovala izolácii základov, keďže budovu postavili v niekdajšom riečisku Dunaja, čo pravidelne spôsobovalo presakovanie vody do suterénu divadla. Tento problém vyriešila vtedy inovatívna technika, pomocou ktorej budovu obopli tesniacim múrom, nazývaným Milánska stena (alebo aj diafragma), kotveným až do nepriepustnej neogénovej vrstvy (Maxa 1972: 43).

6 Vladimír Hazucha bol vedúci technického odboru SND a vypracoval koncept rekonštrukcie.

Založenie stavby, ktoré si vyžadovalo vzhľadom na prítomnosť spodnej vody samostatné odborné riešenie, navrhli pracovníci podniku Hydroconsult v Bratislave a realizoval ho Hydrostav v Komárne, teda podniky zaoberajúce sa okrem iného zakladaním objektov na nestabilných podlažiach. Priestor pod historickou budovou bol prehĺbený, čím vznikli šatňa a bufet zariadené podľa architektonického návrhu v duchu aktuálneho dizajnu (obr. 2, 3). Dodnes je toto zariadenie čiastočne zachované a v rámci obnovy by mu mali odborníci – pamiatkari – venovať pozornosť pri definovaní metódy a rozsahu ochrany jednotlivých súčastí architektúry.

Hlavným cieľom obnovy divadla bolo rozšírenie jeho priestorov, čo riešila práve prístavba, takisto založená na diafragme zapustenej do podlažia (obr. 4, 5). Dobrá izolácia umožnila umiestniť do dvoch podzemných podlaží prístavby nové baletné sály a miestnosti pre skladovanie kulis, dekorácií a nábytku. V nadzemných podlažiach prístavby umiestnili bufet pre zamestnancov, spoločenskú miestnosť, maskérne, pracovne dirigentov, režisérov, inšpicientov a ďalších profesií. Tretie nadzemné podlažie bolo navrhnuté pre vedenie divadla a notový archív. V poslednom podlaží situovali skúšobňu pre zbor, žehliareň a sklady kostýmov či obuvi. Náklady na obnovu dosiahli výšku 90 000 000 korún.

Architektúra prístavby divadla bola doposiaľ definovaná predovšetkým prostredníctvom textov zdôrazňujúcich inovatívne technické a konštrukčné riešenie (obr. 6). Najobsažnejší z nich je práve nami citovaný text z časopisu *Projekt* (Maxa 1972). Podstatná je však aj jej formálna, respektíve umelecko-historická hodnota. Rajmund Hirth na fasádach použil obklad zo spišského travertínu, ktorý patril k charakteristickým materiálom medzivojrovej moderny na Slovensku, s obľubou s ním pracovali osobnosti ako Dušan Jurkovič a Emil Belluš. Spišský travertín je aj jedným z najsilnejších výrazových prostriedkov, ktoré použil architekt Jurkovič v návrhu na Mohyľu Milana Rastislava Štefánika z roku 1928, preto sa dá konštatovať, že nadobudol v určitom zmysle až symbolický rozmer. Jeho symboliku v architektúre Slovenska rozvíjali aj niektorí povojnoví architekti, napríklad Ferdinand Milučký či Ivan Matušík. Neprekvapuje teda, že architekt Hirth sa v politicky uvoľnenejších šesťdesiatych rokoch v návrhu na dostavbu erbovej kultúrnej inštitúcie rozhodol práve pre travertín. Už vo fáze návrhu prístavby navyiac Hirth spolupracoval so sochárom Andrejom Goliašom. Ten do hladkých travertínových plôch bočných fasád navrhol veľkorozmerné reliéfy, ktoré sa skladajú z pravouhlých geometrických tvarov (obr. 7). Najmä pri slnečnom počasí vzniká vďaka reliéfom na inak hladkých fasádach dynamický moment (Umenie mesta). V rovnakom duchu architekt so sochárom navrhli aj samostatne stojaci múrik oddelujúci služobný vstupný priestor do prístavby divadla od Komenského námestia. Pre čelný pohľad na fasádu prístavby je príznačný výrazný raster okien.

Významnou výtvarnou hodnotou vnútorných priestorov divadla sú svetelné plastiky. Ústredný luster v hladisku je dielom dizajnéra Václava Ciglera a je pamiatkovo chránený (obr. 8). Má tvar gule z nehrdzavejúceho plechu s 2352 žiarovkami, ako prvý v Československu naprogramovaný na rôzne režimy, ktoré umožňujú meniť intenzitu svetla a vytvárať obrazce. Aj v ostatných priestoroch sa nachádzajú menšie svietidlá korešpondujúce svojím dizajnom s tým ústredným. Z dnešného pohľadu sú práve Ciglerove svetelné inštalácie konkrétnou umeleckou a dizajnovou hodnotou, ktorá je dôležitou súčasťou vizuálu ostatnej obnovy divadla, je teda žiaduce ich ďalšie prezentovanie ako uceleného súboru.

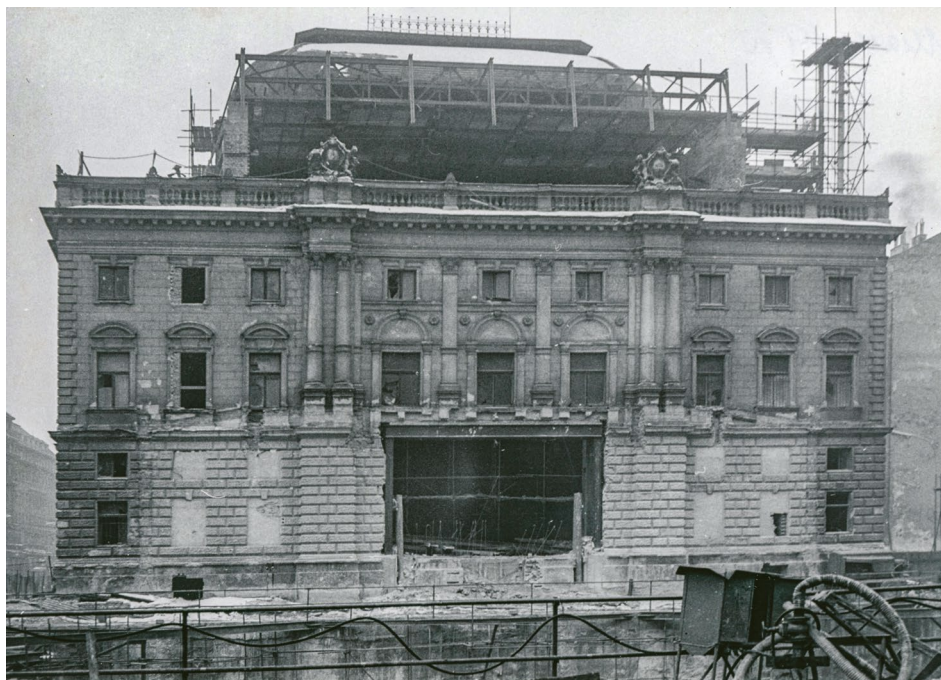
Rešpektovanie kľúčových výrazových prvkov exteriéru (členenie fasády a jej materiálové riešenie, umelecké prvky v podobe reliéfov od Andreja Goliaša) a interiéru (pozostatky vstavaného nábytku a dizajnové umelecké prvky, z ktorých najcennejšie sú svetelné plastiky Václava Ciglera) je predpokladom zachovania autenticity pamiatky.

Obr. 2. Šatňa v suteréne historickej budovy, interiéry v 70. rokoch 20. storočia,
foto R. Müller. Archív SNG.

Obr. 3. Bufet v suteréne historickej
budovy divadla, interiéry v 70. rokoch
20. storočia, foto R. Müller.
Archív SNG.

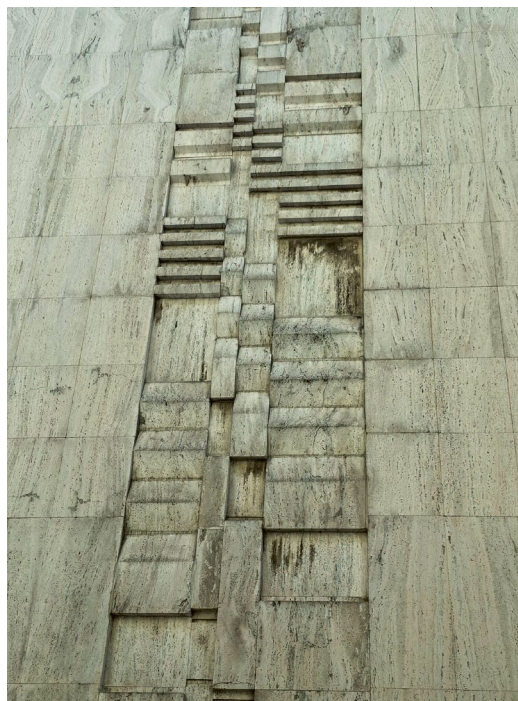
Obr. 4. Otvorená zadná fasáda divadla pred výstavbou prístavby, 1970, foto G. Podhorský. Archív SND.

Obr. 5. Prístavba SND počas výstavby, 1971–1972, foto J. Vavro. Archív SND.

Obr. 6. Prístavba SND po dokončení,
1973, foto J. Vavro. Archív SND.

Obr. 7. Reliéf na bočnej fasáde prístavby SND
od A. Goliaša, 2025, foto K. Haberlandová.

Obr. 8. Luster v hľadisku divadla od V. Ciglera, 2020, foto T. Hulík.

Hodnota kontrastu a prípad premostenia Slovenskej národnej galérie

Historik architektúry Rostislav Švácha publikoval v roku 2022 text o metóde kontrastu, presadzovanej pri obnove pamiatok v Československu šesťdesiatych rokov 20. storočia. Na poli pamiatkovej ochrany sa v tomto období dospelo k názoru, že nové stavby v historickom prostredí majú odrážať štýl súdobej internacionálnej moderny a že by tak k starému prostrediu mali pridať novú aktuálnu vrstvu (Švácha 2022: 3). Ústup uplatňovania tejto metódy sa spája s rokom 1968 a politickým a spoločenským zlomom po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Na tieto udalosti nadväzovalo obdobie normalizácie, ktorá mala zabezpečiť po dočasnom uvoľnení režimu návrat k totalite a absolútnej závislosti Československa od Sovietskeho zväzu, čo sa premietlo aj do umenia a architektúry.

Autor vo svojej štúdii uvádza viacero príkladov obnovy pamiatok kontrastnou metódou a zaradil medzi ne aj jeden z Bratislavy – prístavbu barokovej budovy pamiatkovo chránených vojenských kasární, ktoré od štyridsiatych rokov 20. storočia slúžili pre účely Slovenskej národnej galérie (SNG). Práve túto prístavbu a proces jej obnovy je možné chápať ako paralelu inšpiratívnu pri premýšľaní o spôsobe ďalšieho narábania s hodnotami divadla, hoci prístavba SNG je už dnes považovaná za doslova ikonické dielo povojnovej moderny, zatiaľ čo prístavba divadla nie je takto vnímaná.

Podobne ako v prípade historickej budovy SND sa po založení galérie v roku 1948 začalo uvažovať o rozšírení jej priestorov, pretože zbierky rýchlo narastali. Chýbali predovšetkým výstavné aj administratívne priestory, ako aj knižnica, archív či depozit. V roku 1963 prebehla súťaž na rozšírenie galérie, ktorú v konkurencii viacerých renomovaných architektov vyhral Vladimír Dedeček. V roku 1967, v atmosfére vrcholiacich reformných tendencií, známych pod pojmom „Pražská jar“, ktoré mali významný vplyv na rýchlu reflexiu inovatívnych prístupov v navrhovaní architektúry, bol Dedeček vyzvaný na prepracovanie pôvodného – už zastaralého – súťažného projektu (Szalay 2018: 48).

Vznikla prístavba, ktorá má formu vo výške osadeného premostenia prepájajúceho bočné krídla barokových kasární (obr. 9). Architekt tak zabezpečil priehľad od nábrežia na barokovú fasádu, ako aj lepšie presvetlenie vnútorného dvora. Toto odvážne gesto brutalizmu sa neskôr, pod vplyvom politického uvoľnenia spejúceho k pádu komunistického režimu, stalo predmetom intenzívnej odbornej a spoločenskej diskusie. V tejto súvislosti uvádza historik architektúry Peter Szalay, že „symptomatically, jedným z prvých dokumentov, ktorý začal otvorene kritizovať komunistický režim na Slovensku, bola vedecká analýza stavu prírodného prostredia, novej výstavby a ochrany pamiatok v hlavnom meste *Bratislava nahlas*. Táto samizdatová publikácia predstavovala silnú kritiku nielen hromadnej bytovej výstavby, ale ešte priamejšiu kritiku veľkých verejných projektov v centre mesta a celkového stavu architektonickej praxe. Ako prvý takýto objekt antisociálnej architektúry bola v skutočnosti spomenutá moderná prístavba Slovenskej národnej galérie“ (Szalay 2018: 50).

Po roku 1989 sa istý čas hovorilo aj o zbúraní prístavby SNG. Napokon sa však, najmä zásluhou vtedajšej riaditeľky galérie Kataríny Bajcurovej, rozhodlo o jej obnove vrátane Dedečkovej prístavby. Za zbúranie premostenia galérie bol aj vtedajší rektor VŠVU, architekt Štefan Šlachta, ktorý navrhoval postaviť novú budovu galérie. Katarína Bajcurová naopak zbúranie prirovnala k forme súčasného obrazoborectva a tvrdenie, že premostenie je pamätníkom socializmu, označila za demagogické (Zbúrať alebo nezbúrať). V roku 2001 bolo z dôvodu havarijného stavu potrebné prístavbu zatvoriť a v roku 2003 bola vyhlásená prvá súťaž na obnovu galérie. Porota nevedela jednoznačne určiť víťaza, a tak o dva roky neskôr nasledovala ďalšia súťaž s upravenými podmienkami, v rámci

ktorých mali architekti s prístavbou galérie pracovať ako s pamiatkou. Víťazom sa stal architektonický ateliér BKPŠ pod vedením architektov Martina Kusého a Pavla Paňáka. Pozornosť kritikov sa sústredila prioritne na premostenie orientované k nábrežiu, hoci prístavbou sa rozširuje aj zadná časť objektu. Pôvodne zadná fasáda kasární sa stala po obnove galérie hlavným vstupom (Kotláriková – Kusá 2022: 32). Fasáda bola obnovená v pôvodnom materiály a červeno-bielej farebnosti. Aj pri premostení sa autori k tejto kombinácii farieb vrátili, jej výraznosť však do určitej miery zjemňuje pozinkovaný rošt vytvárajúci pri pohľade od Dunaja tzv. efekt moiré (Kotláriková – Kusá 2022: 36).

Galéria sa otvorila po dlho trvajúcom procese renovácie koncom roku 2023. Obnova získala slovenské ocenenia za architektúru CEZAAR a Cenu Dušana Jurkoviča za rok 2023. Dostala sa takisto do užšieho výberu kandidátov na EU Mies Award 2024.

Okrem slovenského kontextu a sledovania paralely situácie prístavieb divadla a galérie je prínosné reflektovať aj medzinárodný teoretický diskurz o význame modernistických prístavieb historickej architektúry a spôsoboch, ako ich chrániť a obnovovať.

Obr. 9. Premostenie SNG, 1979, foto E. Trokanová. Archív SNG.

Prístavba ako vedomá dilema

Témou kontrastnej architektúry prístavieb v historickom prostredí sa zaoberá aj historik architektúry Jonathan Letzter. Prístavby nechápe len v technickom alebo estetickom zmysle, ale aj ako o kultúrny prejav – ako formuláciu toho, čo si o minulosti myslíme, čo z nej chceme zachovať a čo by sme z nej chceli najradšej potlačiť (Letzter 2023). Navrhovanie prístavby podľa neho neznamená „prilepiť“ k historickej budove moderný kontrast, ale premýšľať o tejto úlohe zodpovedne, vo vzťahu k historickej stavbe ako k živému organizmu, nie mŕtvemu artefaktu. Autor rozlišuje dva typy prístavieb: parazity a protézy. Zatiaľ čo parazit je zvyčajne dominantný, kontrastný a môže sa i presadzovať na úkor historickej budovy či dokonca meniť jej funkciu, protéza je spravidla podporná, rešpektujúca minulosť i pôvodnú funkciu.

Letzter definuje konkrétne situácie, v ktorých prístavby zohrávajú úlohu „parazitov“ alebo „protéz“ voči historickej architektúre. Túto klasifikáciu dokladá rôznymi prípadmi (napríklad presklenou pyramídou v parížskom Louvri z roku 1989, alebo Nemeckým historickým múzeom v Berlíne a jeho prístavbou z roku 2003). Ukazuje na nich, že jednotlivé riešenia sa líšia v závislosti od miestnych urbanistických a kultúrno-historických podmienok, ako aj od regionálnych prístupov k pamiatkovej ochrane. Je zrejmé, že prístavby sa stali v celosvetovom meradle legitímnou formou rozšírenia hodnotných historických budov v rámci ich modernizácie a prispôbenia aktuálnym podmienkam na využívanie. Letzter poukazuje aj na to, že prístavba je často riešením, ktoré odvráti hrozbu zbúrania historickej budovy. Napokon, aj o obnove a prístavbe divadla v Bratislave sa rozhodlo po odvrátení hrozby jeho zbúrania.

Autor sa takisto zameriava na ťažiskové dokumenty najvýznamnejších inštitúcií (UNESCO, ICOMOS) o obnove a modernizácii historických budov prístavbami. V článku 13 Benátskej charty z roku 1964, ktorá vznikla po Medzinárodnom kongrese architektov a technikov pôsobiacich na poli ochrany pamiatok, sa k prístavbám píše: „Prístavby sú povolené len vtedy, ak nenarúšajú zaujímavé časti budovy, jej tradičné prostredie, vyváženosť jej kompozície a vzťah k okolitému prostrediu“ (Venice Charter). Benátska charta dodnes predstavuje jeden zo zásadných dokumentov, ktorý kodifikoval základné princípy ochrany a obnovy pamiatok a pamiatkových sídel, formulované na báze medzinárodných skúseností po druhej svetovej vojne. V priebehu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa názory na moderné prístavby historických budov posunuli. Podľa Appletonskej charty o ochrane a údržbe stavebného prostredia prijatej kanadským národným komitétom ICOMOS z roku 1983 sa doplnky prejavujú v nových objemoch, rôznych materiáloch a povrchových úpravách, ktoré môžu byť potrebné pre naplnenie nových funkcií alebo požiadaviek. Mali by preto odrážať súčasné myšlienky, ale zároveň rešpektovať a zdôrazňovať ducha originálu (Letzter 2023: 65). A napokon prístavby tematizuje Charta z Burry z roku 1999 o ochrane miest kultúrneho významu, prijatá austrálskym národným komitétom ICOMOS. Ich ochranu považuje za rešpektovanie existujúcej štruktúry, využitia, asociácií a významov: „stopy pridaných častí, zmien a skorších úprav štruktúry miesta sú dôkazom jeho histórie a využitia, ktoré môžu byť súčasťou jeho významu“ (The Burra Charter).

V čase prijatia Benátskej charty sa formoval zámer rozšírenia SNG a iba o niekoľko rokov neskôr sa rozhodovalo o podobe prístavby SND. Požiadavka zachovania rovnováhy kompozície starého a nového, či zosúladenia s okolím, o ktorom pojednávala Benátska charta, je sporné hlavne pri premostení galérie, kde je navyše táto výrazná prístavba súčasťou uličnej fasády. Vysadenie premostenia navrhnutého Vladimírom Dedečkom do výšky síce umožnilo priehľad na historickú fasádu barokových kasární,

no svojou monumentálnou brutalistickou metalickou hmotou, ale aj červeno-bielou farebnosťou, sa na nábreží presadilo ozaj sebavedomo. V ďalších desaťročiach časť verejnosti, ale aj odborníkov, vnímala premostenie ako necitlivý zásah, pokým vďaka trpezlivej diskusii neprevážilo jeho ocenenie ako inovatívneho architektonického gesta s jedinečnou výtvarnou hodnotou. Premostenie pritom doplnilo uličné krídlo kasární, ktoré sa zbúrало už v medzivojnovom období kvôli rozšíreniu nábrežnej komunikácie, nebolo teda odstránené preto, aby mohla byť postavená povojnová prístavba galérie.

V prípade divadla je symbióza prístavby s historickým prostredím azda evidentnejšia a preto nebudí kontroverzie. Pripája sa k zadnej fasáde divadla orientovanej do Komenského námestia a z čelného pohľadu na historickú budovu divadla od Hviezdoslavovho námestia je skrytá. Svojou hmotou neprevyšuje historickú budovu, takže nevstupuje ani do diaľkových pohľadov na strešnú krajinu. Vchod do prístavby bol vždy „zadným“ zamestnaneckým vstupom a objekt bol vnímaný skôr ako technické rozšírenie divadla. Podľa Letzterovej teórie ju možno označiť skôr ako protézu, zatiaľ čo premostenie galérie má aj črty parazita. Diskusia a rešpektujúci prístup k dielu architekta Dedečka v priebehu obnovy prístavby SNG však ukázali, že označenie „premostenie“ nemusí definovať iba fyzické prepojenie dvoch krídiel barokových kasární, ale aj symbolicky zhmotniť most medzi starým a novým.

Prípad prístavby divadla Komische Oper v Berlíne

Pri hľadaní zahraničných analógií divadiel Fellnera a Helmera, ku ktorým bola neskôr doplnená prístavba podobne ako v Bratislave, sme vychádzali z databázy divadiel, ktorá je výstupom projektu *European Road of Historical Theatres* (ERHT) realizovaného v rokoch 2012–2017, vedeného neziskovou organizáciou Perspectives (Databáza divadiel). Väčšina z 56 divadiel – prác vienskej dvojice architektov – je zachovaná v pôvodnej podobe a nebola rozšírená prístavbou. Ide o prípady, kde je divadelná budova situovaná v centrálnej polohe námestia, a o divadlá, ktoré nepoškodil väčší deštruktívny zásah počas druhej svetovej vojny. Našli sa však aj ojedinelé príklady s prístavbou. Najvýraznejším z nich je Komische Oper Berlin postavená v rokoch 1891–1892 a rozšírená v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, teda v období ako boli realizované zásahy do bratislavských historických budov. Navyše, v roku 2023 začala renovácia celého komplexu berlínskeho divadla – historickej časti i povojnovej prístavby – a pripravuje sa aj ďalšie rozšírenie.

Komische Oper Berlin bola otvorená 24. septembra 1892 pod názvom Theater Unter den Linden. V roku 1934 bolo divadlo znárodnené a premenované na Staatliches Operettentheater. Fungovalo ako súčasť nacistického programu zábavy a voľného času „Kraft durch Freude“. Hľadisko bolo napokon poškodené bombardovaním 7. mája 1944. Fasáda, vstupná hala a nástenné maľby nad hľadiskom zničili bomby 9. marca 1945. V podobnej situácii sa ocitlo viacero berlínskych divadiel, ktoré po vojne len postupne obnovovali svoju prevádzku (Van den Berg: 2009). Komische Oper bola však natoľko poškodená, že sa nezachovala ani hlavná fasáda. Po vojne sa divadlo stalo súčasťou východnej časti Berlína. Prešlo niekoľkými opravami a provizórnymi prestavbami. V rokoch 1965–1966 ho prestavali podľa plánov architekta Kunza Nieradeho, ktorý k nemu doplnil aj prístavbu. Historické auditorium aj prístavba sa stali začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia pamiatkou, v databáze pamiatok je divadlo Komische Oper zapísané pod evidenčným číslom 09065009 (Komische Oper).

V auguste 2023 začala renovácia divadla na základe súťaže, ktorú vyhral ateliér REX New York – jednotliví členovia architektonického tímu rekonštrukcie Komische Oper v Berlíne sú Tim Carey, Wanjiao Chen, Adam Chizmar, Maur Dessauvage,

Kelvin Ho, Sebastian Hofmeister, Britt Johnson, Isabelle Moutaud, Joshua Ramus, Elina Spruza Chizmar, Tammy Teng, Vaidotas Vaiciulis a Teng Xing. Lokálnymi architektmi participujúcimi na projekte sú Brenne Architekten (Komische Oper Berlin Expansion). Zámerom obnovy je ochrániť a opraviť existujúce stavebné etapy divadla a postaviť novú, funkčne nezávislú prístavbu, rešpektujúcu a nadväzujúcu na staršie etapy výstavby divadla, teda aj na prístavbu zo šesťdesiatych rokov 20. storočia.

Tento celostný prístup k pomerne komplexnému architektonickému celku berlínskeho divadla môže byť inšpiratívny aj pri určovaní rozsahu a metódy obnovy divadla v Bratislave, hoci sa líšia v tom, že moderná časť Komische Oper sa stala, vzhľadom na veľký rozsah poškodenia historickej budovy, navonok dominantnou a najstaršia historická časť je ukrytá vo vnútri. Národné divadlo v Bratislave bolo udalosťami konca vojny poznačené len minimálne a ťažiskovo je ako pamiatkovo hodnotná naďalej považovaná historická časť z 19. storočia.

Záver

V prípadoch, akým je aj prístavba SND, dochádza k určitej dichotómii. Samozrejmosť, s akou je jej architektúra pre relatívnu všednosť a utilitárnosť vnímaná, môže determinovať celé spektrum prístupov obnovy, od renovácie v existujúcej hmote a materiálovom riešení až po výraznú prestavbu či dokonca odstránenie (obr. 10, 11).

Náš apel na citlivé narábanie s prístavbou divadla, ale aj s prvkami interiéru historickej časti budovy z prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov v rámci pripravovanej obnovy, pramenia z minulých skúseností. V texte sme spomenuli aj dva príklady nedávneho odstránenia mladších vstupov do historickej architektúry na bratislavskom hrade a na hrade v Trenčíne, ktoré ostali bez kritickej reflexie, hoci širšia diskusia o tom, na základe čoho sa napokon realizovala obnova týmto spôsobom, by bola nesporne užitočná aj pre nadchádzajúcu obnovu divadla.

Už štúdiá uskutočniteľnosti obnovy historické budovy SND z roku 2022 pripustila aj rozšírenie prístavby do priestoru Komenského námestia (Komplexná rekonštrukcia, 2022). Hoci zrejme nie je reálne prístavbu rekonštruovať s absolútnou pietou, okrem iného z dôvodu nutnosti zvýšenia energetickej úspornosti budovy, o to viac bude dôležité určiť mieru zachovania pôvodného priestorového konceptu a prvkov, či zvoliť metódu ich náhrady tak, aby identita tejto historickej vrstvy nezmizla nenávratne z obrazu mesta (obr. 12, 13). Rovnako podstatným bude spôsob, akým sa odborníci postavia k záchrane zachovaných prvkov zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov v historickej časti budovy. Pred obdobnými rozhodnutiami budú pamiatkari stáť čoraz častejšie. Najmä pri stavbách, ktoré sme doteraz nevnímali ako ikonické, no v druhej polovici 20. storočia sa stali súčasťou významnej národnej kultúrnej pamiatky, tak ako prístavba divadla doplnila sídlo jednej z erbových kultúrnych inštitúcií na Slovensku.

Príspevok vznikol vďaka financovaniu projektov APVV-23-0101 Slovenský variant moderny? Architektúra 2. polovice 20. storočia ako prejav kultúrno-spoločenskej identity Slovenska a VEGA1/0063/24 Pamiatkové hodnoty architektúry 2. polovice 20. storočia: identifikácia a metódy ochrany.

Obr. 10. Súčasná podoba prístavby SND, 2025, foto K. Haberlandová.

Obr. 13. Zachované súčasti interiérov zo 70. rokov 20. storočia, 2020, foto T. Hulík.

Obr. 11. Reliéf pred vstupnou časťou do prístavby SND, 2025, foto K. Haberlandová.

Obr. 12. Súčasná podoba foyer historickej budovy, 2020, foto T. Hulík.

Bibliografia

- Approaches to the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage.* Madrid – New Delhi Document 2017. 2017 (online, cit. 1. 2. 2026). URL: <https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Pag & page=Pml/Not & base=technica & ref=16FC4FD656F9D6C6AADA8C9697CFD9C>
- VAN DEN BERG, Klaus. 2009. The Geometry of Culture: Urban Space and Theatre Buildings in Twentieth-Century Berlin. *Theatre Research International* 16, č. 12, 2009, s. 1–17.
- Databáza divadiel / Theatre Architecture* (online, cit. 10. 9. 2025). URL: <https://www.theatre-architecture.eu/sk/databaza.html>
- Dom odborov, techniky a kultúry.* Register architektúry (online, cit. 1. 2. 2026). URL: <https://register-architektury.sk/sk/objekt/162-dom-odborov-techniky-a-kultury>
- GOLIAŠ, Andrej. *Umenie mesta Bratislavy* (online, cit. 10. 9. 2025). URL: [https://umeniemesta.sk/diela?authors\[\]=recT1HFB5oiZuUJ7z & max_year=&min_year=](https://umeniemesta.sk/diela?authors[]=recT1HFB5oiZuUJ7z & max_year=&min_year=)
- GREGOROVÁ, Jana. 2015. *Bratislavský hrad – 60 rokov obnovy* (online). Archinfo (online, cit. 1. 2. 2026). URL: <https://www.archinfo.sk/kniznica/bratislavsky-hrad-60-rokov-obnovy.html>
- HABERLANDOVÁ, Katarína – KRIŠTEKOVÁ, Laura. 2021. Theatre Architecture in Bratislava in the Context of Cultural-Social Changes, Urban-Planning Concepts and Architectural Innovations over Three Centuries. In Michaela Mojžišová (ed.). *Cultural and Artistic Transfers in Theatre and Music: Past, Present, and Perspectives*. Bratislava: VEDA Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, 2021, s. 114–138.
- HABERLANDOVÁ, Katarína – KRIŠTEKOVÁ, Laura. 2023a. Innovations in architecture and the impact of architects' mobility on their application: the case of the new building of the Slovak National Theatre in Bratislava. *Historický časopis* 71, 2023, č. 5, s. 867–894.
- HABERLANDOVÁ, Katarína – KRIŠTEKOVÁ, Laura. 2023b. Od tanečných sál k multifunkčným centrám kultúry a vzdelávania: Reduty na Slovensku. In Michaela Janečková – Irena Lehkožiová (eds.). *Osvěta, kultura, zábava: Kulturní domy v Československu*. Praha: Galerie VIPER a Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2023, s. 149–208.
- JANEČKOVÁ, Michaela – LEHKOŽIOVÁ, Irena (eds.). 2023. *Osvěta, kultura, zábava: Kulturní domy v Československu*. Praha: Galerie VIPER a Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2023.
- JELÍNKOVÁ, Martina. 2024. *Karol Chudomelka a inovácie v pamiatkovej starostlivosti v 2. polovici 20. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava: Fakulta architektúry a dizajnu STU, 2024.
- Komische Oper Berlin Expansion*. REX (online, cit. 10. 9. 2025). URL: <https://rex-ny.com/project/komische-oper-berlin/>
- Komische Oper*. Denkmaldatenbank (online, cit. 20. 7. 2025). URL: https://denkmaldatenbank.berlin.de/daobj.php?obj_dok_nr=09065009
- Komplexná rekonštrukcia historickej budovy SND – štúdia uskutočniteľnosti*. 2022 (online, cit. 2. 2. 2026). URL: https://www.google.com/url?sa=t & source=web & rct=j & opi=89978449 & url=https://snd.sk/sites/default/files/HB/studia_uskutocnitelnosti_komplexnej_rekonstrukcie_hb_snd.pdf & ved=2ahUKEwjSs_Lij7uSAXWjh_OHHZs0KzkQFnoECBwQAQ & usg=AOvVaw1pZLPTHLMJ4AMFrIHoJrI8
- KOTLÁRIKOVÁ, Eva S. – KUSÁ, Alexandra. 2022. *Biela a červená. Architektonický sprievodca*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2022.
- LASLAVÍKOVÁ, Jana. 2020. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia. Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: Hudobné centrum a Historický ústav SAV, 2020.
- LETZTER, Jonathan. 2023. Additions to historic buildings: between parasite and prosthetic architecture. *Journal of Architectural Conservation* 29, č. 1, 2023, s. 63.
- MAXA, M. 1972. SND/Bratislava. Rekonštrukcia a prístavba budovy SND v Bratislave. Hľadanie maxima vo vymedzených hraniciach. *Projekt* 14, č. 10, 1972, s. 43–49.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – DLHÁŇOVÁ, Viera. 2011. *Divadelná architektúra na Slovensku*. Bratislava: Divadelný ústav, 2011.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – SZALAY, Peter. 2022. *Istropolis*. Bratislava: Čierne diery, 2022.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – HABERLANDOVÁ, Katarína – KRIŠTEKOVÁ, Laura – SZALAY, Peter – BOČKOVÁ, Monika – SMETANOVÁ, Gabriela. 2023. *SOS A: správa o slovenskej architektúre*. Bratislava: Slovart, 2023.
- Rok 1972: Po trojročnej rekonštrukcii otvorili SND v Bratislave*. Vtedy.sk (online, cit. 18. 7. 2025). URL: <https://www.vtedy.sk/rekonstrukcia-snd-slovenske-narodne-divadlo>
- Skrýty poklad v Piešťanoch ocenia. *Dom umenia bude kultúrnou pamiatkou*. Stavebníctvo a bývanie. (online, cit. 1. 2. 2026). URL: <https://www.stavebnictvoabyvanie.sk/stavebnictvo/architektura/4251-skrity-poklad-v-piestanoch-ocenia-dom-umenia-bude-kulturnou-pamiatkou>

- SZALAY, Peter. 2018. Metallic brutalism and its present embellishment. The addition to the Slovak National Gallery in Bratislava. *Docomomo: International committee for documentation and conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the modern movement Journal* 59, č. 2, 2018, s. 47–53.
- ŠČEPÁNOVÁ, Soňa. 2023. *Moderná architektúra. Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2023.
- ŠVÁCHA, Rostislav. 2022. The Method of Contrast and Its Decline after 1968. Kontrastní metoda a její pád po roce 1968. *Architektúra & urbanizmus* 56, č. 1–2, 2022, s. 2–15.
- The Burra Charter*. Australia ICOMOS (online, cit. 10. 9. 2025). URL: <https://australia.icomos.org/publications/burra-charter-practice-notes/>
- Venice Charter*. ICOMOS (online, cit. 10. 9. 2025). URL: <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter>
- Umenie mesta. Dvojica reliéfov na prístavbe historickej budovy SND* (online, cit. 10. 9. 2025). URL: <https://umeniemesta.sk/diela/recMGT3K1CKUmReBK>
- Zbúrať alebo nezbúrať, to je otázka* (online, cit. 1. 2. 2026). URL: <https://www.bratislavskenoviny.sk/vystavba/6332-zburat-alebo-nezburat-to-je-otazka>

PhDr. Katarína Haberlandová, Ph.D.
Slovenská akadémia vied
Historický ústav
katarina.haberlandova@savba.sk
 <https://orcid.org/0000-0001-6549-0758>

Katarína Haberlandová je historička architektúry špecializujúca sa na dejiny architektúry a urbanizmu 20. storočia. Pôsobí ako samostatná vedecká pracovníčka na oddelení architektúry Historického ústavu SAV v Bratislave. Dejiny a teóriu umenia vyštudovala na Univerzite Palackého v Olomouci, dizertačnú prácu obhájila na Fakulte architektúry a dizajnu STU v Bratislave. Témy o architektúre v 20. storočí skúma spravidla v kontexte s oblasťou pamiatkovej ochrany. Tejto problematike sa venuje aj v rámci členstva v medzinárodnej organizácii DOCOMOMO.

Toto dílo lze užívat v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.